

RELIGIJA, OZDRAVLJENJE I SMISAO ŽIVOTA. FRANKL I LOGOTERAPIJA

EUGENIO FIZZOTTI
Università Pontificia Salesiana
Facoltà di Scienze dell'Educazione
Istituto di Psicologia
Piazza dell'Ateneo Salesiano, 1
I - 00139 Roma

Izvorni znanstveni rad
Primljeno 19. 5. 1998.
UDK 234.4
159.964

Sažetak

Autor se ukratko osvrće na život V. E. Frankla i prikazuje njegovu logoterapiju posebno s obzirom na religiju, ozdravljenje i smisao života. U današnjoj egzistencijalnoj praznini u kojoj se nalazi sve veći broj ljudi i u situaciji u kojoj sve više ljudi gubi smisao u životu, u životu koji je snažno označen privremenim, Frankl pokazuje da pitanje smisla života ne očituje čovjekovu neurozu, nego dapače njegovu normalnost, te nudi putokaz za ponovno otkrivanje ne samo smisla života nego i smisla duhovnosti. Ipak, to ne znači da idemo ususret nekoj sveopćoj religiji nego prema duboko poosobljenoj religioznosti, a Franklovo otvaranje čovjeka smislu daje tom istom čovjeku snagu da osmisli svoj život i u graničnim situacijama koje su obilježene patnjom i smrću.

Ključne riječi: V. E. Frankl, logoterapija, život kao zadatak, život kao poziv, smisao života, duhovnost, religioznost, vjera i patnja

1. ŽIVOT KAO ZADATAK

2. prosinca 1997., navršivši 92 godine, ugasio se u bečkoj Poliklinici život velikog židovskog psihijatra Viktora E. Frankla. Njegovo se zdravstveno stanje posljednjih dana pogoršalo zbog srčanih poteškoća. Sve do trenutka njegove smrti uz njega je bila Elly Schwindt, vjerna družica koja je od daleke 1946. s njime dijelila radosti i boli, uspjehe i neshvaćanja i koja ga je neuobičajenom pronicavošću podržavala u zahtjevnom djelu razrade i širenja logoterapije, psihološke teorije koja je uz izvornu kliničku praksu u središte pozornosti postavila traženje smisla u vlastitom životu¹.

Rođen u Beču 26. ožujka 1905., Viktor E. Frankl već se kao mladić započeo zanimati za psihološke probleme; godinama se vrlo često dopisivao sa Sigmundom Freudom, ocem psihoanalize. U godinama kad je bio aktivan član Međunarodnog društva individualne psihologije, što ga je utemeljio Alfred Adler, zanimao se osobito za nestal-

ne situacije adolescenata i mladih te je 1927. utemeljio savjetodavne centre u kojima su se mogle dobiti upute za rješavanje psiholoških, partnerskih, spolnih i ekonomskih problema.

Diplomiravši medicinu i specijaliziravši se u psihijatriji, zdušno je radio u bečkim bolnicama i usavršavao tehnike za liječenje neuroza. Među njima treba spomenuti paradoksnu nakanu za tjeskobne, fobične i opsesivno-kompulzivne neuroze, te depresiju za seksualne neuroze.

Prognan 1942. u koncentracijski logor Auschwitz, zajedno s mladom ženom Tilly, starim roditeljima i bratom, Frankl je osobno iskusio pozitivnu ulogu traženja svrhe u životu i pronašao vrlo jasne potvrde u svojih sudrugova u nevolji. Nakon što su ga američki vojnici oslobodili, vratio se u Beč

¹ Nedavno je i na talijanskom objavljena vrlo lijepa Franklova autobiografija. Usp. V. E. Frankl, *La vita come compito. Appunti autobiografici*, SEI, Torino 1997.

u travnju 1945. Tu je saznao za smrt cijele svoje obitelji. Bacio se na posao, iznova se ohrabrivši i ulijevajući nadu u bezbrojne pacijente. Počeo je objavljivati knjige koje su, svojim snažnim ljudskim nadahnućem i neuobičajenim emotivnim nabojem, potaknule dubok preobražaj u poslijeratnoj psihijatriji i psihologiji². Doista, njegova "neuvjetovana vjera u neuvjetovano značenje života" omogućila mu je da uvijek i posvuda proglašava neotuđivo pravo svakog čovjeka na poštovanje i promicanje pojedinačne slobode i potrebu za sustavnim zalaganjem u njihovu ostvarivanju.

Prijevodni njegovih najboljih djela vrlo su ga brzo učinili slavnim u čitavom svijetu. Na čak 28 sveučilišta dodijeljen mu je doktorat *honoris causa*. O njemu su napisani deseci knjiga i tisuće članaka koji potvrđuju njegove neposredne spoznaje ili tehnike.

U Italiji je Franklova misao vrlo poznata zahvaljujući knjigama koje je napisao i čestim posjetima raznim sveučilišnim centrima, a napose zahvaljujući skupini vjernih učenika koji nastavljaju njegovo teorijsko i praktično djelo. Njegovo naslijeđe je zahtjev za predanim zalaganjem i izazov da se ostvari današnji, a osobito sutrašnji čovjek, te da se ponovno otkriju istinske dimenzije njegove slobode i odgovornosti.

Tekst koji slijedi podsjeća na neke njegove najplodnije neposredne spoznaje kako bi ih čitatelji ovog časopisa upoznali i kako bi im se omogućilo da se još jednom suoče s porukom nade koja neće nikad nestati.

2. TUMARAJUĆI U EGZISTENCIJALNOJ PRAZNINI

Nepristrano čitanje ljudskog položaja krajem ovog stoljeća osobito jasno pokazuje da se, unatoč tehnološkom razvoju, još uvijek tumara u egzistencijalnoj tmmini, primjećuje se osjećaj praznine i gubi se iz vida izvoran i neponovljiv smisao postojanja. Čovjek naših dana sve je više dio mase, ali je i sve više sâm, sve dublje ulazi u tajne znanosti, ali je i sve nesigurniji, sve je više ateist i sekulariziran, ali je i sve više iznutra prazan. Riječju, u njemu se sve više stvara nutarnje nepovjerenje u sebe samoga.

Progresivnim slabljenjem jedinog elementa koji čovjeku može dati opći odgovor o naravi njegova "bitka", odnosno slabljenjem religioznog osjećaja, ustanovljuje se nestajanje antropološkog viđenja koje se može suočiti s problemima ljudskog postojanja općenito, imajući iznad svega u vidu ono što čovjek jest i prije onoga što bi on trebao biti.

Da bi se čovjek ponovno pokrenuo i da bi ponovno zadobio povjerenje u samoga sebe, nužno je dakle razviti antropološko viđenje za koje je nužno traženje smisla, vrednota, autentičnih vrednota, koje odgovaraju na zahtjeve njegove najdublje egzistencijalne dimenzije, a to je ona duhovna.

Ako dakle s jedne strane pitanje značenja života temeljito obuzima čovjekovo biće, s druge se strane odreknuće otkrivanja i ostvarivanja osobnog značenja može proširiti i očitovati u neurotskom iskustvu. Upravo stoga Frankl drži da se u nastojanju nekih neuroza nalaze antropološka obrazloženja utemeljena na egzistencijalnim situacijama za koje se pokazuje da izvire iz gubitka značenja životnih vrednota. Drugim riječima, bit nekih neurotskih iskustava sastoji se u egzistencijalnoj krizi, koja je povezana s djelomično izopačenim ili izgubljenim vrednotama za koje se drži da su značajne za vlastito postojanje.³

3. FRUSTRIRANOST VOLJE ZA SMISLOM

Egzistencijalna frustriranost pokazuje se tako kao frustriranost volje da se postojanje što je moguće više obogati značenjem. To se stanje živi kao tjeskoba pred nestalnošću i apsurdnošću osobnog životnog plana. Ono što obilježava egzistencijalnu frustriranost

2 Najslavniji Franklov tekst je *Zašto se niste ubili? Uvod u logoterapiju*, Oko tri jutro, Odra-Zagreb 1982. Ne smiju se zaboraviti ni druga njegova djela, ne samo duboko ljudska nego i znanstveno vrlo vrijedna: *Homo Patiens. Soffrire con dignità*, Queriniana, Brescia 1998.; *Senso e valori per l'esistenza. La risposta della logoterapia*, Città Nuova, Roma 1988.

3 V. E. FRANKL, *Patnja zbog besmislena života*, U pravi trenutak, Đakovo 1998.

jest osjećaj unutarnje praznine koji pokazuje i otkriva život bez ikakva unutarnjeg znakovita zanimanja.⁴

Frankl primjećuje da pojam egzistencijalne praznine podsjeća na "pascalovski doživljaj (*Erlebnis*) beskrajnog prostora"⁵. "Beskrajna praznina prostora" doživljava se kao ništavilo i tjeskoba se, u krajnjem slučaju, pokazuje kao tjeskoba pred ničim. Jasno je dakle da je praznina istoznačnica ništavila i da, u tom kontekstu, kao što primjećuje Scheler, "beskrajna praznina prostora jest praznina koju čovjek osjeća u svom srcu"⁶.

Ona se suobličuje kao odsjaj, projekcija egzistencijalnog ispražnjenja koje je, u svakom slučaju, izraz nestalnosti osobnog života. Ljudsko biće, lišeno unutarnjeg sadržaja, postaje tako objekt samome sebi i živi iskustvo ništavila, u dubini svoje intime, kao tjeskobu ili kao očaj.

Osobi koja se nalazi u situaciji unutarnje praznine, na ljudskom planu ostaju dvije mogućnosti: ili pobjeći u anonimno, neautentično postojanje (Heidegger), ili pasti u očaj koji se može izraziti i u neurotskom iskustvu.

U odnosu na prvu mogućnost, Frankl ističe stav onoga tko "će nastojati utopiti tu unutarnju prazninu pijući (Cocktailparties), pričajući (Socialparties), igrajući (Bridgeparties)"⁷, nastojeći tako "pobjeći od praznine i razočaranja koje nosi u srcu bacajući se u metež"⁸. Riječ je dakle o čovjeku koji se utječe bijegu.

S obzirom na drugu mogućnost, egzistencijalna praznina može biti odlučujuća antropološka pretpostavka utapljanja u neurotskom iskustvu, koje predstavlja razočaranje prouzrokovano apsolutnom propašću svakog napora upravljenog prema ostvarivanju vrednota duhovnog značenja. U svojoj biti noogena neuroza svodi se na uništenje intencionalnosti, odnosno otvorenosti za obzorje vrednota. Ljudski se život tako svodi na "'prezentsko' življenje", istrošivši se u "bespovijesnoj sadašnjosti"⁹.

Takav pokušaj da se s fenomenološke točke gledišta ispita pojava egzistencijalne praznine postavlja se kao kritičan zahtjev s obzirom na aktualni kulturalni proces. Da-

nas naime prevladavaju dvije teorijske pretpostavke na psihološkoj razini: s jedne strane, svođenje čovjeka na stvar, čemu je podrijetlo u naturalističkim načelima, te s druge, nepriznavanje ljudskog bića kao oblikovatelja svijeta i društva.

4. PONOVRNO OTKRIVANJE ČOVJEKOVE DUHOVNOSTI

Kao što je poznato, psihologija je u prvim desetljećima ovog stoljeća usvojila zahtjev za strogom znanstvenošću, koja joj dopušta da se ubraja među prirodne znanosti. Posljedično tome istraživanje se ograničilo na izoliranu i u sebi završenu empirijsku datost, a proces znanstvenog proučavanja znanja nije uspio uočiti fenomen u njegovoj neposrednosti i izvornosti, nego ga je lišio njegove osebnosti kao pojave, svodeći ga na običan, jednostavan objekt. Drugim riječima, prirodne kategorije pokazale su se neprikladnim da bi se razjasnile i shvatile bit i višedimenzionalnost stvarnosti. Prihvatanje metode prirodnih znanosti kao sredstva shvaćanja ljudske stvarnosti dovelo je do objektivizacije subjektivnosti i do svođenja čovjeka na čistu biološku i psihološku stvarnost.

Tako označeno, psihološko istraživanje je pretpostavljalo organizam koji se može razdijeliti na prvobitne i nepovratne elemente iskorijenivši čovjeka iz njegova "svijeta", izvukavši ga iz situacije u koju je uronjen, nijekajući njegovo otvaranje i samonadilaženje, pogađajući ga kao neku okamenjenu vanjštinu, neku "činjenicu",

4 E. FIZZOTTI - A. GISMONDI (ur.), *Giovani, vuoto esistenziale e ricerca di senso. La sfida della logoterapia*, LAS, Roma 1998.

5 V. E. FRANKL, *Teoria e terapia delle nevrosi*, Morcelliana, Brescia 1978., str. 153.

6 Navedeno u: V. E. FRANKL, *Teoria e terapia delle nevrosi*, nav. dj., str. 153.

7 V. E. FRANKL, *Alla ricerca di un significato della vita. per una psicoterapia riumanizzata*, Mursia, Milano 1993., str. 66.

8 V. E. FRANKL, *Teoria e terapia delle nevrosi*, str. 143.

9 V. E. FRANKL, *Liječnik i duša. Temelji logoterapije i egzistencijalne analize*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1990., str. 59.

svodeći njegov temeljni ustroj, kao što to tvrdi Heidegger, na stanje “nečega-što-je-jednostavno-prisutno”¹⁰.

Postojanje međutim “neprekidno samo sebe “tumači” i ne možemo uhvatiti njegovu sliku tek uz pomoć tog trajnog postojanja, slično “tepihu koji se polagano odmota, sve dok nam u cijelosti ne otkrije njemu svojstvenu šaru”¹¹. Istinska i osobita stvarnost “biti-čovjek” počinje jedino tamo gdje završava mogućnost da ga se jednoznačno i konačno ustali i odredi, definira. To znači da čovjek, prije negoli što jest, odlučuje ono što jest, tj. obznanjuje se u postojanju.” “Prirodi čovjeka odgovara da je isto tako otvoren, “otvoren prema svijetu” [...]. Biti čovjek znači već biti iznad sama sebe. Biti ljudske egzistencije leži u transcendenciji sama sebe, rekao bih. Biti čovjek znači uvijek biti usmjeren i okrenut prema nečemu ili nekome, predano se posvetiti svojem djelu, čovjeku koga se voli ili Bogu komu se služi. Takva samotranscendencija razbija okvire svih slika o čovjeku koje u smislu monadologizma pokazuju čovjeka kao biće koje ne nadilazi samo sebe u potrazi za smislom i vrednotama i kao takvo je orijentirano prema svijetu, nego se interesira isključivo za sebe kako bi održalo odnosno ponovno uspostavilo homeostazu.”¹²

Navedene izjave ističu egzistencijalnu tematiku na kojoj Frankl temelji svoje obrazloženje te osim toga dopuštaju da se ukratko opiše predmet psihološkog istraživanja koji odatle proizlazi. Želi se naime pojmiti i proniknuti “cjelinu čovjeka, koji nije samo psihofizički nego i duhovan”¹³, a to se u biti izražava u biti-u-svijetu kao transcendencija. Odatle proizlazi da bit čovjeka upozorava i na problem postojanja kao i na problem transcendencije.

Jedini znakovit pravac koji priznaje naturalistička psihologija jest težnja da se postigne unutarnja ravnoteža, što se ostvaruje prilagodbom pojedinca “stvarnosti” ili “društvu”. Međutim, okružje kojemu se čovjek mora prilagoditi u toj perspektivi je zapravo tek nešto “dano”, neka prethodno ustanovljena, oblikovana, u sebi zaključena stvarnost koja je radikalno strana čovjeku

kao takvom pa je stoga i lišena svakog egzistencijalnog značenja. Promatrati svijet kao “datost” uključuje neprepoznavanje čovjeka kao onoga tko tvori stvarnost, pa prema tome i poništavanje značaja jedinstvenosti i pojedinačnosti ljudskog postojanja.

Analizirajući naprotiv čovjeka u njegovoj najistinskijoj izvornosti, primjećuje se da je “njegova stvarnost neka mogućnost, a njegovo “biti” znači “moći”. Nikada se čovjek ne ispunjava u svojoj faktičnosti. Biti-čovjek - mogli bismo reći - ne znači biti faktički nego fakultativno!”¹⁴ S obzirom na ljudsko društvo, “smisao ljudske ličnosti uvijek je usmjeren na zajednicu i povezan s njom”¹⁵, kao mjesto jedinstvenih i neponovljivih mogućnosti, zbog čega “smisao ljudske osobe kao ličnosti, nadilazi vlastite granice i ukazuje na zajednicu”¹⁶.

5. NAMJERNOST I NADMAŠIVANJE

U takvo kulturno okružje Frankl posebice uvodi pojam namjernosti (intencionalnosti), s ciljem da definira temeljni ustroj čovjekova bića kao onoga koji postoji. To znači da je radikalna namjernost sastavljena od izvorne težnje koja označava čovjekovo biće.

U perspektivi namjernosti čovjekovo se postojanje promatra u neprekidnom nadilaženju, u otvaranju bivstvovanju. Postojanje je, u odnosu na druge, transcendencija i u tom smislu Frankl tvrdi da “biti ljudske egzistencije leži u transcendenciji sama sebe”¹⁷.

Drugim riječima, ljudsko biće otkriva da je uključeno u radikalnu svršenost, ali istovremeno primjećuje pretežnost nadilaženja ograničenja koje ga određuje. Zahtjev za nadilaženjem tako se živi kao nezado-

10 M. HEIDEGGER, *Essere e tempo*, UTET, Torino 1969., str. 269.

11 V. E. FRANKL, *Teoria e terapia delle nevrosi*, str. 196.

12 V. E. FRANKL, *Liječnik i duša*, str. 49-50.

13 V. E. FRANKL, *Teoria e terapia delle nevrosi*, str. 196.

14 V. E. FRANKL, *Liječnik i duša*, str. 125.

15 *Isto*, str. 118.

16 *Isto*, str. 119.

17 *Isto*, str. 49.

voljstvo, nemir pa i kao postojani poziv da se postane ono što se nije.

To znači da se postojanje, izvorno povezano s egzistencijalnom napetošću, uobličuje kao čin izbora ili odbacivanja objektivnog značenja. Jedino otvorenost značenju i vrijednosti dopušta čovjeku da usmjeri svoju namjernost prema sudjelovanju u punini bića kojemu se teži. Ljudsko postojanje predočuje se tako kao neprekidna napetost, kao odricanje od svake postojane ravnoteže, kao raspoloživost prepoznavanja i prihvaćanja konkretnih mogućnosti ostvarivanja vrednota.

U toj perspektivi jasno izranja dopustivost duhovne dimenzije, koja se razlikuje od psihičke. "Pokušali smo najprije teoretski deducirati nužnost logoterapije, zatim na temelju prakse pokazati nužnost "psihoterapije koja polazi od duhovnog". Dok se u vezi s onim prvim psihoterapija shvaćena u užem smislu riječi pokazala kategorijalno nedostatnom, u vezi s drugim se ispostavilo da je u odnosu prema svemu duhovnom nekompetentna odnosno da upada u psihologizam".¹⁸

U označavanju temeljnog sastavnog dijela (elementa) duhovnosti, Frankl prihvaća Schelerov pojam namjernosti, priznajući na taj način da "egzistencijalni osjećaj može biti mnogo pronicljiviji od oštromne i prodorne razumske sposobnosti."¹⁹

Sada se shvaća da Franklova razmišljanja o namjernom ustroju ljudskog postojanja upućuju na govor o slobodi. Kod Frankla se, međutim, govor o slobodi ne može odvojiti od govora o odgovornosti, ukoliko je mogućnost postojanja bitno povezana s morati-postojati. "Morati" nekog ljudskog bića uključuje upućivanje na smisao njegova konkretnog postojanja, a odgovornost je usmjerena na ostvarivanje slobodno prihvaćenog zadatka.

6. USTROJ MOGUĆEGA

Nakon što smo to prihvatili, odmah postaje jasno da je čovjekova stvarnost mogućnost, a njegovo bivstvovanje je moći-bititi. Moguće se tako priznaje i definira kao ustroj biti-čovjek, a čin slobode kojim čov-

jek stvara projekt samoga sebe u biti se sastoji u izvođenju mogućnosti koje su uključene u njegovo postojanje.

Frankl s time u svezi tvrdi "da u svakom trenutku ostvarujem ili proigravam jednu mogućnost, mogućnost upravo tog trenutka. A svaki pojedini trenutak skriva tisuću mogućnosti, ali ja mogu izabrati samo jednu jedinu da bih je ostvario. Time sam već sve ostale tako reći prokleo, osudio na nepostojanje, a i to za "svu vječnost"! [...] Što njome ostvarim, što njome "stvorim na svijet", spasit ću u stvarnosti i sačuvati od prolaznosti"²⁰. U tom smislu svaki izbor pretpostavlja ponišavanje i uništenje neizabranih i u stvarnosti neostvarenih mogućnosti te uključuje rizik isključivanja mogućnosti postojanja posebnog značenja za osobno postojanje.

U ovom raščlanjivanju koje se očituje kao otvaranje i stvaranje projekta, ljudska sloboda sudara se s nepremostivom granicom svoga doslovnog "bacanja" u svijet, u situaciju koja je jedinstvena i neponovljiva. "Sve što čovjeka obvezuje dano [je] samo u konkretnosti, u konkretizaciji onoga što 'tu i sada' 'treba' učiniti".²¹ Odatle proizlazi bitna problematičnost ljudskog postojanja. Vremenitost naime pridaje značenje privremenosti i nepostojanosti, što Franklu dopušta da izjavi sljedeće: "Živi tako kao da živiš po drugi put i kao da si prvi put napravio onako loše, kako to-upravo namjera-vaš".²²

7. PRVOTNI DINAMIZAM

Ako se postojanje tumači kao susret između određivanja svršenosti situacije i izvornog beskrajnog otvaranja transcenciji, traženje dubokog značenja vlastitog postojanja pokazuje se, a to stvarno i jest, prvotnim dinamizmom. Prema tome, pitati se ima li život smisla i kakav je to smisao, ne treba, prema Franklu, držati nečim boles-

18 *Isto*, str. 55.

19 V. E. FRANKL, *Teoria e terapia delle nevrosi*, str. 183.

20 V. E. FRANKL, *Liječnik i duša*, str. 68-69.

21 *Isto*, str. 77.

22 *Isto*, str. 113.

nim, nego izričajem onoga "biti-čovjek", tj. onoga što je u čovjeku najljudskije.

"Doista, svijest o postojanju životne zadaće ima eminentnu psihoterapijsku i psihohigijensku vrijednost. Ne ustručavamo se tvrditi kako nema ničeg pogodnijeg što bi olakšalo čovjeku prebroditi odnosno podnijeti objektivne teškoće ili subjektivne tegobe od svijesti da u životu ima neku zadaću. A pogotovu kad je ta zadaća tako reći po mjeri neke osobe, dakle znači ono što se može nazvati misijom."²³ "Egzistencijalnoj analizi stoga je općenito stalo do toga da čovjeku omogući doživjeti svoju odgovornost za ispunjenje vlastitih zadaća. Što više bude shvaćao da je život zadaća, to će mu život izgledati bogatiji smislom. Dok čovjek koji nije svjestan svoje odgovornosti uzima život kao puku datost, egzistencijska analiza uči da se život gleda u njegovoj zadanosti."²⁴

Svijest o vlastitoj odgovornosti u odazivanju na poziv koji čovjeku upravlja život neki žive u dvostrukoj dimenziji: u onoj od koje dolazi zadatak i u onoj koja ga utemeljuje. "Za njih je zadaća tako reći nešto tranzitivno. Oni istodobno doživljavaju instancu od koje dolazi zadaća kao i onu instancu koja postavlja zadaću. Doživljavaju zadaću kao nalog. Život tada postaje transparentan u odnosu prema transcendentnom naredbodavcu. Time bi po našem mišljenju bila ocrтана bitna značajka homo religiosusa: kao čovjeka za čiju je svijest i odgovornost sa životnim nalogom dan i naredbodavac."²⁵ Njima život postaje providan, tako da prosijava ono što Frankl naziva "kopernikanskim obratom": "Čovjek nema što pitati, on je taj koga život pita, onaj koji životu treba odgovarati, koji treba biti odgovoran za život. Odgovori koje čovjek daje mogu biti samo konkretni odgovori na konkretna "životna pitanja". U odgovornosti opstojanja daju se odgovori na njih, u samoj egzistenciji "vrši" čovjek odgovaranje na njezina vlastita pitanja."²⁶

8. OTVARANJE PREMA VJERI

I evo nas do točke povezanosti između poziva na značenje i čovjekove vjere. Kao

što to Frankl izričito kaže, "psihoterapija bi se složila s Albertom Einsteinom, po kojemu pitati za smisao života znači biti religiozan. Želim ovdje dodati da je slično rekao i teolog Paul Tillich: "Religiozan biti znači strastveno tražiti smisao svoje egzistencije."²⁷

Koliko je drugačiji Freud, za kojega "u trenutku kad se pitamo o smislu i značenju života, tad smo bolesni..."²⁸, dok "bi se opsjednutu neurozu moglo odvažiti držati pojedinačnom religijom, a religiju sveopćom opsjednutom neurozom"²⁹. Pa ipak, "ako je Freud ustvrdio da čovjek ne samo što nije nemoralniji negoli to vjeruje, nego je i moralniji negoli to misli, tada bi se moglo dodati: ponekad može biti i religiozniji negoli je to spreman priznati"³⁰.

Ne čudi dakle ako Frankl govori o "nesvjesnom Bogu", u smislu da "postoji nesusvjesna duhovnost, nesusvjesna moralnost i nesusvjesna vjera"³¹. Nesusvjesna vjera "ne pripada [...] području nesusvjesno impulzivnog, nego nesusvjesno duhovnog. Nisam tjeran prema Bogu, ali se svaki put moram odlučiti za ili protiv njega. Nema religioznog instinkta, barem ne u smislu u kojem bi se moglo govoriti 'kao o nekom instinktu agresivnosti', a ne postoji ni - unutar područja nesusvjesne duhovnosti - moralni instinkt, u smislu u kojem postoji spolni instinkt, da ne govorimo o nesusvjesnoj vjeri. Nisam tjeran svojom savješću: štoviše, događa se da se pred svojom savješću svaki put moram odlučiti"³².

23 Isto, str. 93.

24 Isto, str. 97.

25 Isto, str. 97-98.

26 Isto, str. 99.

27 V. E. FRANKL, *Bog podsvijesti. Psihoterapija i religija*, Oko tri ujutro, Zagreb 1980., str. 61.

28 S. FREUD, *Lettere 1873.-1939.*, Boringhieri, Torino 1960., str. 402.

29 S. FREUD, *Azioni ossessive e pratiche religiose*, u: ISTI, *Opere*, Boringhieri, Torino 1979., sv. V, str. 349.

30 V. E. FRANKL, *Dio nell'inconscio*, nav. dj., str. 141.

31 V. E. FRANKL, *Alla ricerca di un significato della vita*, str. 95.

32 Isto, str. 96.

Na obzoru ljudskog života, koji je ponovno postao stvarno ljudski, ocrtava se stvarnost mnogostrukog značenja koje čovjeka potiče na djelovanje i na odvažnost. "Iza čovjekova super-ega ne stoji dakle ego nikakva nad-čovjeka - nego iza njegove savjesti stoji samo božje Ti; jer nikad i nika-ko ne bi savjest mogla značiti suverenu zapovijed... u granicama imanencije - kad ne bi bila izraz osobne zapovijedi (Du-Wort) iz transcendencije."³³

Tu je, prema Franklu, jasno izražena razlika između religioznog i nereligioznog čovjeka: prvi se postavlja na razinu transcendencije, vidi svoje postojanje kao poziv i dar, osjeća odgovornost odgovaranja nekome tko nije on sâm. Naprotiv, "nereligiozan čovjek uzima dakle svoju savjest kao psihološku datost, i on se naočigled te datosti tako reći zaustavlja kao da je imantna, zaustavlja se - recimo - prerano: jer savjest drži nečim posljednjim, posljednjom instancijom pred kojom treba biti odgovoran. [...] Dopro je tako reći do predzadnjeg brijega. Zašto ne ide dalje? Jer neće da napusti 'čvrsto tlo pod nogama'; jer je posljednji brijeg njegovu pogledu skriven, obaviti maglom, i u tu se maglu - u tu neizvjesnost - ne usuđuje stupiti. A na to se, naprotiv, osmjeljuje religiozan čovjek"³⁴. To je rizik koji tvori čin temeljitog povjerenja u smisao i nadsmisao, iznad vjeroispovjesnih neznatnosti ili religioznih zasljepljenosti koje bi u Bogu htjele vidjeti mamitelja i nakupca duša.

9. POOSBLJENA RELIGIOZNOST

Dopisnica američkog tjednika *Time* tijekom jednog intervjua upitala je Frankla ne "napušta li trend religiju". On je odgovorio da, prema njegovu mišljenju, "trend religiju ne napušta, ali svakako napušta one konfesije koje, čini se, nemaju drugog posla nego da se međusobno pobijaju i tako svoje vjernike odbijaju"³⁵. Novinarka je zatim upitala želi li time nagovijestiti skoriji ili kasniji nadolazak sveopće religije. On je odgovorio niječno: "naprotiv, približavamo se - ne univerzalnoj, nego personalnoj, duboko personaliziranoj religioznosti, u ko-

joj će svatko naći svoj put do osobnog, do vlastitog i iskonskog govora... kad se Bogu bude obraćao. To dakako ne znači da neće biti zajedničkih rituala i simbola. Postoji npr. mnoštvo jezika - a ipak mnogi od njih imaju zajednički alfabet. Religije su donekle slične raznim jezicima: nitko ne može reći da se jedino njegovim jezikom spoznaje istina - svakim jezikom može čovjek doći do istine, ali može i zabluditi pa i lagati. Razne religije pokazuju put k Bogu - jedinom Bogu"³⁶. Na taj način Bog ne predstavlja konačno značenje ljudskog postojanja, nego se postavlja kao izvor u kojem se čovjek ustrojava u svojem osobnom postojanju. Značenje i vrednote žive se i prihvaćaju u vlastitom postojanju u odnosu na Boga, shvaćenog kao izvorni i apsolutni temelj autentičnosti svakog osobnog bića.

Ljudsko postojanje predočuje se tada iznova kao odgovor na "poziv" koji život neprekidno postavlja, a stvarnost se suobličuje kao skup obilježja koja treba ponovno otkriti, kao ukupnost vrednota koje zahtijevaju da postanu "zvanje". Život se u svom dubokom značenju objavljuje kao raspoloživost za prihvaćanje i ostvarivanje zadataka koji proizlaze iz svake pojedinačne situacije. U tom smislu osobno postojanje dobiva vrijednost jedino ako je "posvećeno", pa dakle i predano stvarnosti koja ga nadilazi (transcendira). U biti, namjernost koja se živi kao usmjerena prema vrednoti, koju se opaža kao zadatak što ga treba ostvariti, dopušta čovjeku da "se uspijeva izdići iznad sama sebe, stupa u duhovno područje i potvrdi se kao građanin duhovnog svijeta, čije vrednote ostaju dio njega. [...] Dok čovjek koji nije svjestan svoje odgovornosti uzima život kao puku datost, egzistencijska analiza uči da se život gleda u njegovoj zadanosti"³⁷.

Predanje i zadatak koji se ostvaruju na različitim razinama, prema hijerarhiji vrednota koja, polazeći od posla, prolazi kroz

33 V. E. FRANKL, *Bog podsvijesti*, str. 43.

34 *Isto*, str. 40-41.

35 *Isto*, str. 96.

36 *Isto*, str. 62.

37 V. E. FRANKL, *Liječnik i duša*, str. 96-97.

umjetničko, kulturno i ljubavno iskustvo te dostiže svoj vrhunac u patnji, kao stvaralačka djelatnost najdubljeg značenja. Kada se izgubljene mogućnosti i vrijednote ne mogu više ljudski nadoknaditi ili zamijeniti, kada osamljenost prisiljava neko ljudsko biće da se zatvori u 'pustinju' svog bivstvovanja, u konačnici, kad usud nameće neizbježno trpljenje, logoterapija se nalazi pred situacijama koje se nikako ne može osporavati te se razrješava u "medicinskoj njezi duše"³⁸, što se jasno razlikuje od svećeničke brige za dušu.

U svakom slučaju riječ je o graničnim situacijama, kao što su patnja, grijeh i smrt, koje su utjelovljene u ljudsko postojanje i smještaju se na razinu življenih iskustava, ukoliko su odlučujuća određenja ljudskog bića. Odatle proizlazi da osoba ne može a da ne zauzme stav pred takvim odlučujućim događajima ili da se skloni u stav ravnodušnosti koji, u svakom slučaju, svjedoči bijeg ili pokušaj da se prijelomni događaji svedu na čiste slučajnosti.

10. VJERA I PATNJA

U graničnoj situaciji neizbježne patnje čovjeku ostaje mogućnost da "znade podnositi svoj usud kao usud, u svojoj svojoj krutosti", ostvarujući tako "najveću mogućnost" da svoj život osmisli.³⁹ Tako se shvaća važnost koju na psihoterapeutskom planu dobiva perspektiva koju je navijestio Frankl, prema čemu proizlazi da je u mnogim slučajevima psihičkih bolesti najbolja metoda "bitno ljudska sposobnost čovjeka da se odmakne od sama sebe. Tu sposobnost to više koristi metoda paradoksnih intencija. [...] Ta logoterapijska tehnika temelji se na djelotvornom utjecaju pokušaja pacijenata oboljelih od fobije da priželjkuju ono čega se toliko boje. Na taj se naime način strahu mogu konačno potkresati krila. Strah već ostvaruje ono čega se boji - preintenzivna želja već onemogućuje ono što si toliko priželjkuju. Tu činjenicu koristi logoterapija pokušavajući navesti pacijenta da poduzme upravo ono čega se do tada plašio, iako razumljivo samo na časove"⁴⁰. U ostvarivanju vrijednota koje Frankl defi-

nira vrednotama *stava* obistinjuje se temeljit zaokret pred životom koji se shvaća kao zadatak.

U toj perspektivi novi svijet vrijednota otvara se mogućnosti čovjeka i ljudsko postojanje "zadržava svoj smisao sve do "in ultimis" - prema tomu *dokle diše*. Dokle god je pri svijesti, snosi odgovornost prema vrednotama, pa bile to samo stanovišne vrijednote. Dokle god ima svijest, ima i odgovornost"⁴¹. To vrijedi i pred događajem smrti, koju se ne shvaća kao objektivnu, stranu činjenicu ili "općenit događaj", nego, kad je prihvaćena u svom egzistencijalnom značenju, "kao neprelazna granica naše budućnosti i ograničenje naših mogućnosti"⁴². Pred smrću ostaje jedino prošlost koju, u njezinoj neodrecivosti, ne mogu nagrizati ni vrijeme ni bilo koje drugo poništenje.

U svjetlu smrti Frankl ističe da se svaka ostvarena mogućnost spašava i čuva za cijelu vječnost, pa je stoga i "nešto što se zbilježeno određeno način postojanja, možda i najsigurniji oblik postojanja, jer nas ništa i nitko ne može lišiti onoga što smo pohranili u prošlosti. Ljudi općenito vide jedino opustjelo polje prolaznosti. Ono što oni ne vide jesu pune žitnice prošlosti. U žitnice su već na sigurno odložili žetvu svoga života, te nitko i ništa ne može izbrisati ono što su tamo odložili, položili, čuvali, sačuvali"⁴³.

Ništa se drugačije ne kaže o religioznosti koja predstavlja iskustvo rascjepkanosti i relativnosti pred pozadinom apsolutnoga, ali takvoga apsolutnoga koje se ne može ni potvrditi ni opisati, jer je skriveno u prolaznosti. "Za religiozna čovjeka Bog je uvijek transcendentan - ali je i uvijek intendiran."⁴⁴ On je naime onaj koji uvijek šuti, ali ga se uvijek i zaziva; on je onaj

38 V. E. FRANKL, *Teorija e terapia delle nevrosi*, str. 188.

39 *Isto*, str. 190.

40 V. E. FRANKL, *Liječnik i duša*, str. 241.

41 *Isto*, str. 85.

42 *Isto*, str. 113.

43 V. E. FRANKL, *In principio era il senso. Dalla psicoanalisi alla logoterapia*, Queriniana, Brescia 1995., str. 80.

44 V. E. FRANKL, *Liječnik i duša*, str. 27 (str. 281), otisnuto na str. 321.

kojega se nikad ne može izreći, ali je i onaj koji je već izrečen.

Frankl s pravom potvrđuje da “dok živim, živim u perspektivi vrednota i značenja; dok živim u perspektivi značenja i vrednota, živim za nešto što me nužno nadvisuje u vrednoti, za nešto što je bitno višega stupnja od moga bivstovanja. Drugim riječima: postojim upravljn ne prema

nečemu nego prema nekome, prema osobi koja, nadilazeći (transcendirajući) moju vlastitu osobu, treba biti ‘nadosoba’. Dakle dok živim, živim uvijek za Boga”⁴⁵.

45 V. FRANKL, *Homo Patiens. Soffrire con dignità*, Queriniana, Brescia 1998., str. 117.